

HISTORIA ECCLESIAE

Buzogány Dezső*

Kolozsvár

A humanizmus az igei tudomány szolgálatában (I.)

A reformáció lényegét vizsgálva hajlamosak vagyunk az egyházi megújulást összekapcsolni a humanizmus néven elhíresült szellemi mozgalommal. Sokan úgy is határozzák meg a reformációt, mint amely a reneszánsz humanizmus egyházi lecsapódása, mondván, hogy miután az újjáéledt antik kultúra szinte teljes egészében birtokába vette Európát, csak az egyház állt elene, mígnem végre a 16. században elesett ez az utolsó bástya is. A reformáció tehát betetőzése ennek a folyamatnak, és olyan megújulás, amelyet tulajdonképpen a humanizmus indított el és határozott meg az egyházban.

Bármennyire is tetszetős ez az elmélet, mégsem igaz, mert ha a két jelenség lényegét nézzük, nem sok hasonlóságot találunk közöttük. A reneszánsz és világszemlélete, a humanizmus – amint neve is mutatja – minden vonatkozásban az embert állítja középpontba: tőle indul el, és hozzá érkezik vissza minden (lásd például a festmények, szobrok idealizált emberábrázolásait: arányos, erőt sugárzó testalkat, amely azt sugallja, hogy az ember szinte mindenre képes stb.), miközben a reformáció középpontjában Krisztust, a megigazulást, a megváltást és sok minden mást találjuk, de az embert nem. Az ember is ott van, csakhogy éppen a periférián, mint aki esendő, gyenge, kiszolgáltatott, segítségre szorul stb. És bár a jelmondatuk azonos („ad fontes”), forrásvidékük teljesen más: a humanizmusé a görög és római antikvitás, a reformációé pedig a Szentírás és az egyházatyák írásai. Az emberideál is szinte ugyanaz: a humanizmus a bölcs és ékesen szóló embertípust igyekszik kinevelni („sapiens et eloquens”), a reformáció viszont hozzátesz ehhez egy igen lényeges szót, amely megváltoztatja a jelmondat irányát. Ez a szó a „pietas”, vagyis az „istenfélelem”. Így lesz az antik kultúrán felnőtt, bölcs és ékesen szóló humanista emberideál helyett a keresztény kultúrán felnőtt, ékesen szóló és bölcs, istenfélő ember, ugyanis a Biblia értelmezése szerint a bölcsesség is Isten félelmével kezdődik (Péld 1,7).

Ám minden lényegi eltérés ellenére a reformáció sokat profitált a humanizmusból, amit elsősorban az oktatás területén hasznosított. Sikeresen vonta be

* Buzogány Dezső (Szederjes, 1957) 1990-től oktat a Kolozsvári Protestáns Teológián. 2001-től a BBTÉ Református Tanárképző és Zeneművészeti Karán is tanít, ahol doktorvezetési jogú professzor. Több hazai és külföldi kutatási projekt irányítója, létrehozta a Pokoly József Egyháztörténeti Kutatócsoportot. Elindította és szerkeszti az Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, az Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok és a Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania sorozatot. Tudományos testületek és folyóiratok szerkesztőségi tagja. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doctor Honoris Causa címmel tüntette ki 2017-ben.

a humanista tudományok egyikét-másikat a teológia területére, és ezek segítségével hozta létre igei tudományát. Mindenekelőtt a hét szabad művészet (tudományág) első három diszciplínáját építette be egyrészt a tudományos teológiába, másrészt az iskolai oktatásba, s ezzel az anyanyelvű igehirdetésre történő felkészítést szolgálta: a grammatika révén megértette a Szentírás két testamentumának eredeti szövegét, a dialektika (logika) segítette megtalálni a grammatikailag megértett szöveg lényegét (üzenetét), a retorika pedig segítette szakszerűen felépíteni a prédikációt, s ez a hármas egység, más néven ugyan, de mind e mai napig megvan a magyar teológiai oktatásban.

Ha csak futó pillantást vetünk Melanchthon dialektikájára és a retorikájára, nem nehéz felfedezni rajtuk Arisztotelész és a középkori skolasztika módszerének hatását. Bizony – jobb híján – a reformátorok is ezt az évszázadokig használt feldolgozó módszert vették át és használták fel újszerű Szentírásértelmezésük feldolgozására, s ezzel a protestáns tanítás elindult a protestáns skolasztika felé vezető úton, amelynek végpontja a protestáns ortodoxia lett. Petrus Ramus „keresztyén dialektikája” később született meg, de épp időben ahhoz, hogy a kibontakozó puritanizmus kiváló segítségre leljen benne a maga gyakorlatias tanítása kialakításához. Ettől lett a puritanizmus igehirdetése dinamikus a statikus protestáns ortodox prédikációval szemben.

Miben látta Melanchthon e tudományágak jelentőségét az ige megértésében és továbbadásában? Nos, alább ennek a bemutatása következik. A tétel pedig ez: Melanchthon lépésről lépésre jut el a humanista tudományok felhasználásáig a teológiában.

Beszéd a hét szabad művészetről

Ezt a beszédet (*De artibus liberalibus*) Tübingenben mondta el 1517 júliusában. Ottani szerepléséről tájékoztatta Joannes Stofflerus matematikatanárt, akit meg is említ beszédében. Sokat köszönhetett neki, mert az ő biztatására bővítette itt humanista tanulmányait a matematika, jogtudomány és medicina terén. Neki ajánlja az írást, amelyről szerénykedve mondja, hogy tanítómestere talán emelkedettebbnek és sokkal választékosabbnak szerette volna, de csak ennyire futotta: „Fortasse lautiosem voles et magis elegantem, sed fieri nequibat.”¹

Írásában röviden ismerteti a hét tudományág megszületését és lényegét az ókoriaknál, és felsorolja a klasszikus kor művelőit is, majd ezt a részt így zárja:

„Egyelőre ennyit a tudományokról, amelyek eszközök, és mintegy bevezetők abba a nagy bölcsességbe, amely az istenektől származik, ezekkel ők látták el az emberi elmét, hogy képes legyen megragadni az égből alászállt istenséget.”²

¹ CR–1.16. [Ld. Bretschneider, Carolus Gottlieb (ed.): *Corpus Reformatorum*. I: Philip Melanchthon: *Opera Quae Supersunt Omnia*. Volumen I–XV. Halis Saxonum 1834–1848.]

² „De artibus hactenus, quae organa sunt, et quasi quaedam praeludia magnae illius Diis gentiae sapientiae, quibus instructae mentes hominum, Dei numen coelis demissum excipere queant.” CR–11.13.

Miközben azon igyekszik, hogy visszafogja magát a tudományok dicséretében, azt szeretné megértetni az ifjakkal – ő, a 20 éves öreg –, hogy milyen nagy tiszteletet érdemelnek a tudományok, közöttük pedig elsősorban a szent tudományok. A beszédben csupáncsak ennyi utalás történik arra, hogy a humanista tudományoknak valamelyes köze lenne a teológiához is. Időnek kell eltelnie, míg a húszéves ifjú kiszabadul a humanizmus bűvköréből, és azt a tudományos képzettséget, amelyet a humanizmustól kapott, a teológia szolgálatába állítja.

Beszéd a dialektikáról

Valamivel közelebb kerülünk a felállított tételhez a dialektikáról írt beszédben, amelyet 1528-ban mondott el Iacobus Milichius a magiszterek promoválásának ünnepi összejövételén. Ebben a tanulás helyes sorrendjéről értekezik, és itt kiemelt helyet szentel a dialektikának.

Értekezését azzal indítja, hogy ez a diszciplína mindennemű tudomány tanulmányozásának kiindulópontja. Ugyanis a különféle tudományágakat nem lehet kellőképpen hasznosítani, ha nem látjuk át ezek alapelveit, vagy nem tudjuk eldönteni, hogy mely dolgok tartoznak össze, és melyek nem.³ Platón mondását idézi, aki szerint a dialektika megtanít helyesen tanulni és világosan tanítani; eszköz, amely nélkül egyetlen tudományágat sem lehet alaposan megismerni és megérteni.⁴ Ezért szinte hatalmi szóval („praetorio edicto”) kellene eltiltani mindenkit a tudományoktól, ha ennek ismerete nélkül rontanak be a tudományok területére.

„Ha tehát valaki hasznosan akar forgolódni a többi tudományágban, annak mindenekelőtt át kell gyötörnie magát az előkészítő tudományokon, hogy ezzel felkészüljön a többi tudományág tanulmányozására.”⁵

Ha tehát valakit elvakít a többi tudomány ragyogása, de figyelmen kívül hagyja a dialektikát, merthogy ez számára jelentéktelennek tűnik, az olyan, mint Aesopus kutyája, aki a hús árnyéka után kapkod, mert az nagyobbnak látszik a valóságosnál, miközben az igazi húsdarabtól elesik.⁶

Az általános rész után a beszéd végén tér rá a bölcséleti tudomány hasznára a teológiában. Igaz ugyan, hogy a szent iratoknak nem sok közül van a bölcséleti tudományhoz – mondja –, de miután az egyházi beszéd a világi szónoklat mintáját követi, szerkezetét és felépítését nem lehet összeállítani a bölcséleti tudomá-

³ „Tractare eas artes, in quibus versantur, nullo modo possunt, nusquam artium fontes per-videre, non quae cohaereant, quae dissentiant inter se, cernunt.” CR–11. 160.

⁴ „Tradit viam et recte discendi et perspicue docendi, nulla sine hoc instrumento ars penitus cognosci aut percipi potest.” CR–11. 160–161.

⁵ „Proinde si quis utiliter versari in aliis disciplinis volet, is patiatu se prius in his primis artibus exerceri, et ad alias disciplinas praeparari.” CR–11. 161.

⁶ „Si quis captus splendore aliarum artium has praetervolat, ut quae non magnopere ostentari queant, huic plane hoc accidit, quod cani Aesopico, qui dum umbram carniū, quod ea maior adpareat, captat, veras amisit carnes.” CR–11. 161.

nyokhoz tartozó dialektika és a rokon tudományok nélkül. És tegyük hozzá – mondja Melanchthon –, hogy senkihez nem illik jobban az, hogy többet és jobbat tudjon, mint éppen a teológushoz, tehát nem válik dízére, ha tudatlan a többi tudományok területén, ezek ugyanis hozzásegítik a szent iratok magyarázásához.⁷

A nyelvek tanulmányozása

A hét szabad művészet első három diszciplínája érthetően értékelődik fel a reformáció oktatásméleletében. Ha már a forrásokhoz való visszatérést sürgeti, egészen egyértelmű, hogy első lépésként a grammatika nyújt segítséget a források tartalmi megértéséhez. Miután pedig az elsődleges forrást, a Szentírást két nyelven jegyezték le, nyilvánvaló, hogy a protestáns felsőoktatásban kiemelt helyet kap a héber és a görög nyelvek elsajátítása.

A humanizmus szempontjából teljesen érthető a görög nyelv ismerete, de főlegesennek tűnhet a héber nyelv, hiszen a humanizmus által kitermelt kulturális miliőben nem lehet elhelyezni a héber nyelv közvetítette sajátos kultúrát. A protestantizmus szempontjából viszont egészen más a helyzet. Ebben a kultúrában a források nagy hányada csakis e nyelv ismeretével hasznosítható. Ebben a kultúrkörben igenis ott a helye a zsidó nép nyelvének és kultúrájának. Tehát egyáltalán nem meglepő, hogy a görög nyelv mellé felzárkózik a héber is, szerepe és jelentősége pedig nem marad el amazétól.

Beszéd a héber nyelv tanulásáról

Héber nyelvet tanított ugyan, de tudomásunk szerint héber grammatikát nem írt, vagy ha igen, ez nem jelent meg nyomtatásban. Amit mi keresünk, vagyis a nyelvismeret céltudatos felhasználása a bibliai igazságok megértésére, arról bőven van szó a héber nyelvről 1542-ben készített beszédében.

Az első mondat figyelemfelkeltés („captatio”), ugyanakkor közelebb is visz a tulajdonképpeni témához:

„Amikor tudomásomra jutott, hogy a héber nyelv tanulásáról kell szólnom, igen örültem, hogy ezt nem a műveletlenek között kell megtennem, akik csak a haszonszerzésre alkalmas tudományokat magasztalják, de még a hitetlen emberek között sem, akik megvetik az egyház tanítását, hanem azoknak a közösségében, akik – miután Isten egyházához tartoznak –, dicséretes céljuk megismerni, megoltalmazni és az utódokra átörökíteni a prófétai és apostoli írásokat.”⁸

⁷ „Quaquam autem sacrae literae non sumant res a Philosophia, tamen quia sermo nem a publica consuetudine mutuatur sine Dialectica et cognatis artibus, compositio sermonis cognosci non potest. Adhaec cum neminem neque plura, neque meliora scire oporteat, quam Theologum, non convenit eum aliarum artium rudem esse [...] cum sacrarum literarum interpret perhiberi velit, reliquas omnes disciplinas aspernatur.” CR–11. 162.

⁸ „Cum de linguae Ebraeae studiis mihi dicendum esse intelligerem, valde gaudebam, non inter illiteratos, qui tantum quaestuosas artes mirantur: nec inter prophanos homines, qui Ecclesiae

Szerinte nem lenne nehéz megcáfolni azokat a műveletlen embereket, akik a tudományokat nem méltóságuk szerint értékelik, és a legfőbb jót csak a pénzben látják. Ám a maga és az egyház, de még a filozófia feladatát sem abban látja, hogy az ilyenek igazságtalan vélekedéseivel szálljon vitába. A jók azért művelik ezeket a tudományokat, hogy megismerjék Istent, és hasznára legyenek a köztársaságnak.

Ami a héber nyelvet illeti, ez sokakat elriaszt, ezért szinte teljesen feledésbe merült, mert a megértése legalább annyira nehéz, mint az egyiptomi hieroglifáké.⁹ Mindazonáltal – mondja kissé tovább –

„[...] a helyesen gondolkodó és tanult embereket arra kérem, hogy a héber történelmi emlékeknek is adják meg az őket megillető helyet.”¹⁰

Jól tudja, hogy a görög írások tartalmazzák az egész filozófiát és a költők történelmi munkáit, és hogy a görög szónokok olvasásánál nincs felemelőbb érzés, továbbá a társadalmi élet szabályait illetően is sok kiváló példa van a görög és a latin írásokban.

„Az egyházban viszont nem nélkülözhetjük a héber nyelvet. Ezt a szükség-szerűséget állítom mindazon érvek ellen, amelyeket ellenünk felhoznak.”¹¹

Ha csak azt vesszük figyelembe, hogy a prófétai és apostoli iratok közvetítik az Istenről szóló igaz tant is, amelyet Krisztus egyháza vall, továbbá Isten helyes segítségül hívásának a módját is, akkor feltétlenül szükséges hűségesen megőriznünk és helyesen magyaráznunk a prófétai és apostoli iratokat.

„A magyarázatok forrásai a héber nyelv, mert enélkül nem lehet megérteni az eredeti mondásokat. Ezért akik tanulmányaikat az egyház hasznára szánják, és elméjükben szeretnék megerősíteni a prófétai tannal való egyezésüket, nem kétséges, hogy azoknak mindenképpen hozzá kell venni a többi tanulmányokhoz a héber nyelvet is.”¹²

Ezért mondta az elején, hogy szívesen beszél a héber nyelvről az egyházban, mert egyedül annak tagjai értik és becsülik kellőképpen a nyelv hasznát.

„Hagyjuk hát a hitetleneket másféle tudományokban vagy örömökben gyönyörködni! Mi őrizzük meg magunknak és utódainknak az egyház örökségét, és a forrásokból erősítsük elménkben a mennyei tant, hogy az Istenről szóló és az

doctrinam contemnunt, orationem habendam esse: sed in eo coetu, qui cum pars sit Ecclesiae Dei, praecipuam virtutem esse, curam cognoscendi, custodiendi, et ad posteros propagandi scripta prophetica et apostolica sentit.” CR–11. 867.

⁹ „Nec multo certius eam percipi posse, quam si nunc velimus Aegyptiorum hieroglyphicas literas interpretari.” CR–11. 867.

¹⁰ „Et ab illis elegantibus et doctis hominibus peto, ut monumentis Erbeis etiam suum locum concedi patiantur. CR–11. 868.

¹¹ „Sed in Ecclesia Dei carere lingua Ebraea non possumus. Hanc necessitatem argumentis omnibus quae contra nos adferuntur, oppono.” CR–11. 869.

¹² „Itaque iis qui studia sua ad certam Ecclesiae utilitatem referunt, et in suis mentibus confirmare adensionem de doctrina prophetica volunt, his ad caetera studia adiungendam esse linguam Ebraeam, non dubium est.” CR–11. 869.

emberi nemzetség kezdetétől előállt összes tanúságtételt kellő képzettséggel megfontolva, dicsőítsük az igaz Istent igaz és hő imádással, aki ebben a tanításban jelentette ki magát.”¹³

Nos, ezért kell legalább középfokon („mediocriter”) tudni a héber nyelvet. Amúgy az ismeretnek ezen a szintjén egyéb tudományágból is lehet bőséges hasznot húzni. Jó reménységgel van tehát arra nézve, hogy amennyiben diákjai valamennyire megtanulják a héber nyelvet, nagyobb haszonnal végzik majd munkájukat az egyházban.

Vannak, akik úgy okoskodnak, hogy a Szentírás könyveit eléggé pontosan lefordították görög és latin nyelvre, tehát a héber nyelvet fölösleges megtanulni. Örül, hogy vannak fordítások, amelyek közül a Lutheré a legszebb és a leggazdagabb, hiszen mind a nép, mind a képzett emberek kezében ott kell lennie a szent könyveknek, Péter mondása szerint: jól teszitek, hogy olvassátok a próféta beszédét (2Pét 1,19). De a nép honnan kapja meg a magyarázatot, ha nem azoktól a képzett emberektől, akik ismerik a nyelvet? Isten nagy jótéteménye, hogy a nyelvek ajándéka az egyházban olykor-olykor feléled. Számos oka van annak, hogy mindig voltak olyan képzett emberek, akik ismerték a forrásokat; ha ugyanis az egyház nem ismeri a maga eredetét, akkor tanításának eredetét illetően is bizonytalanságban van. Továbbá minden épeszű ember tisztában van azzal, hogy amikor egyik nyelvről a másikra fordítunk, a gondolatokat nem mindig tudjuk pontosan és tisztán átvinni. Nagy különbség van az egyes fordítók között, még akkor is, ha egyformán igyekeznek a hűség tolmácsolására.

„Egészen nyilvánvaló, hogy a használt fordításban [Vulgata] sok a csonka rész, sok mindent homályosan és szegényesen adtak vissza, a történetek részeit részben a szerzők, részben az írnokok sokszor összekeverték és összezavarták, így a próféták történetei gyakran olyanokká lettek, mint valamely palota romjai.”¹⁴

Hálás lehet az egyház azoknak a képzett férfiaknak, akik új fordításokat készítettek, például Origenésznek, de kiváltképpen Lucianusnak, aki igen dicséretes munkát végzett. Az apostolok korában a fordítás már az emberek kezében volt ugyan, a nyelv tanulását mégis nagy haszonnal őrizték meg, hogy a használatban lévő fordítást javítani és pontosítani lehessen. Mi sem könnyebb, mint hatalmas rakást összehordani azokból a tévedésekből, amelyek a régi görög változatban, a Septuagintában (LXX) vannak, ráadásul olyan mondásokból, amelyek igen fontos tanítást tartalmaznak. Például nem hallgathatjuk el azt, amit a zsoltár esetében fordítottak (Zsolt 2,12):

¹³ „Sinamus homines prophanos alios aliis studiis seu voluptatibus delectari. Nos Ecclesiae patrimonium, et nobis et posteris tueamur, et mentes nostras fontibus ipsis doctrinae coelestis confirmemus: ut erudite cogitantes omnia testimonia de Deo, inde usque ab exordio humani generis tradita, verum Deum, qui se patefecit in hac doctrina, vera et ardentis invocatione celebremus.” CR–11. 869.

¹⁴ „Manifestum est enim in illa usitata multa esse mutila membra, multa obscure et sordide reddita esse, alias ab ipsis autoribus, alias a scribis membra narrationum confusa et perturbata esse, et propheticas narrationes saepe magnarum aedium ruinis similes esse.” CR–11. 870.

„Ragaszkodjatok a fegyelemhez” ahelyett, amelyet a próféta mondott, hogy tudniillik „Csókoljátok a Fiút”. Ezen a helyen, ahol a Messiásról szóló igen kedves tanúságtétel és tanítás található, a fordító egyértelműen félrefordított.¹⁵ De sok más hibát is fel lehet hozni abból a latin fordításból is (Vulgata), amelyet a LXX alapján készítettek. Ugyanis a fordítás során gyakran megtörténik, hogy bár a mondat egyes részeit megfeleltetik egymásnak, a mondat értelmét mégsem érti az, aki nem ismeri a nyelv sajátos fordulatait („phrasis”). Például a másik zsolttárban [68,14]: „Ha pajzsok között alusztok, ezüst- és aranyfényben ragyognak a galambtollak.” Szó szerint tényleg így van, de ezt a latinok csak akkor értik meg, ha ismerik a héberek szokását. A latin fordításban egyik is, másik is félrebeszél, de aki ismeri a sajátos héber szófordulatot, az tudja, hogy itt a hadseregről van szó, vagyis: Ha ott feküsztek, azaz, ha a végeken, tudniillik a különböző vidékeken vagytok, és váratok az egyház, hadaitok arcéle úgy fog ragyogni, mint ezüst és arany.¹⁶ Ézsaiás pedig ezt mondja: „Ha vége lesz a pusztításnak, mindent eláraszt majd az igazságosság” (Vulgata: Ézs 10,23), vagyis: a befejezés után, tudniillik miután a mózesi társadalom véget ért és teljesen megszűnt, az igazság bőven kiárad, azaz szétterjed az örök igazság ajándéka, tudniillik a Megváltó elküldésével az igazság mindenhová eljut, mert az evangélium szava széthordja az egész világra. Így összegez:

„Jóllehet az apostolok hagyatéka görögül maradt ránk, a mondások lényege mégiscsak héber, ahogyan manapság is sokan latinul beszélnek ugyan, de az ott-honí nyelvük sajátos értelme szerint. Ez pedig hatványozottan igaz az apostolokra, akik a próféták beszédeihez görcsösen ragaszkodtak és azokat pontosan igyekeztek átadni. Avégre tehát, hogy a teljes Szentírás beszédmódját helyesen és pontosan megértjük, ismernünk kell a sajátos kifejezéseket. Ezt pedig a héber nyelv nélkül nem tudjuk megtenni.”¹⁷

¹⁵ „Nihil facilius est, quam magnum acervum errorum vetustae illius Graecae lectionis congerere, et quidem in sententiis quae peculiarem doctrinam continent, ut in Psalmo non dissimulandum est quod scripserunt, Apprehendite disciplinam: pro dicto Prophetiae, Osculamini filium. In hoc loco, qui de Messia testimonium et doctrinam dulcissimam continet, hallucinatio iuste reprehenditur.” CR–11. 871.

¹⁶ „Ac similia errata interpretationis vetustae Graecae et Latinae multa recitari possent. Quoties etiam accidit, ut membra in interpretatione compareant, et tamen sententia non intelligatur ab iis qui phrasin non agnoscunt, ut in Psalmo: Si dormietis inter medios clypeos, pennae columbae velut argentum et aurum fulgebunt. Recte verba reddita sunt, sed quid dicatur, Latini homines, ignari consuetudinis Ebraicae, iudicare non possunt. Aliud igitur alii Latini in enarrando somniant: sed qui agnoscit phrasim, intelligit de exercitu dici. Si iacebitis, id est, si castra habebunt Ecclesiae passim in finibus, id est, provinciis, fulgebunt acies, ut aurum et argentum.” CR–11. 871.

¹⁷ „Nam etsi monumenta Apostolorum Graeca sunt, tamen phrasis est Ebraica: ut nunc plurimi Latine loquentes, patriae linguae phrasin tamen imitantur. Idque magis accidit Apostolis, qui Prophetarum sermonem gravi consilio et magno studio sequebantur ac reddebant. Ut igitur recte et dextre intelligatur genus sermonis in universo corpore sacrorum librorum, phrasis discedenda est. Ad hanc sine Ebraicis literis perveniri non potest.” CR–11. 872.

Isten ugyanis azt akarta, hogy a törvény és a megengesztelődés ígérete biztos és egyértelmű legyen; ő nem játszadozik velünk kétértelmű mondásokkal, nem akar megfélemlíteni szemfényvesztésekkel, nem állít fel útvesztőket, hanem világosan beszél, hogy jóakarátát közvetítő szavait megértsük. Ha tehát az egyház tudósai meg akarják őrizni ezt a bizonyosságot, szükségük van arra, hogy megismerjék a héber nyelv sajátos kifejezéseit, amelyek az Istenről szóló tanúságokat és a beszédeit tartalmazó iratokban találhatók.¹⁸ Ahogyan bármelyik világi mesternek szüksége van arra, hogy tudja mestersége szakkifejezéseit, úgy az egyházban nekünk is meg kell értenünk azon kifejezések jelentését, amelyeket Isten használ. Pál ezt mondja: öltétek magatokra a „zsigeri irgalmasságot” (Kol 3,12). A latin ember ugyan mit érthet meg a beszéd szokatlan szókapcsolataiból? Mert itt a héberek metaforát használnak, és a „zsigeri irgalmasság”-on a szív igaz szeretetét (σπογγή) értik. Amikor tehát azt mondja, hogy öltétek magatokra a „zsigeri irgalmasságot”, akkor azt akarja, hogy ne csak színleljük az irgalmasságot, hanem ténylegesen is szülessen meg a szívben, és legyen igazi, vagyis egész keblünket hassa át a mások nyomorúságán érzett fájdalom.¹⁹ Azt mondhatnád, hogy ez apróság – folytatja Melanchthon –, csak hogy az ilyen apróságok nélkül nem lehet megérteni a nagy dolgok lényegét.

„Higgyétek el nekem, hogy a próféták írásai tele vannak olyan képes beszédekkel, amelyek közül egyesek közel, mások pedig távol állnak a mi világunktól. És gyakran megesik, hogy a dogmatika terén keletkezett vitás kérdéseket épp az ilyen kifejezési forma dönti el. Ezeket a kifejezéseket: bűn, kegyelem, hit, igazságosság, megigazulás, lélek gyakran másképpen használják a prófétai és az apostoli iratok, és másképpen Demoszthenész vagy Cicero. Hogyan is érzékelhetnénk ezeknek a valós súlyát, ha az elme melléfog a beszéd magyarázatában? A mi korunk előtt pedig bizony sokan félre beszéltek e kifejezések kapcsán, mert nem ismerték a héberek szokásait, és ma is ez az oka annak, hogy sokan váltig ragaszkodnak helytelen vélekedéseikhez.”²⁰

¹⁸ „Vult Deus suam sententiam in lege et promissione reconciliationis certam et explicatam esse, non ludit ambigue dictis, non offundit praestigias, non extruit labyrinthos, sed plane concionatur, ut nostrae mentes eum invocare, et certam de eius benevolentia sententiam concipere possint. Ut autem haec certitudo teneatur et defendatur, necesse est Doctores in Ecclesia phrasin eius linguae intelligere, quae literis testimonia et sermones Dei complexa est. CR–11. 872.

¹⁹ „Ut artifices caeteros necesse est suae quemque artis vocabula nosse: sic nos in Ecclesia oportet earum rerum appellationes intelligere, quibus Deus concionatur. Paulus dicit: Induit viscera miserationum. Quid homo Latinus ex tam peregrina forma sermonis intelligat? Sed Ebraeis usitata metaphora est, viscera pro vera σπογγή cordis dicere. Ergo cum inquit: Induite viscera miserationum, vult non simulatam misericordia ostendi, sed veram et nascentem in corde existere, in qua totum pectus sentiat dolorem alienae miseriae.” CR–11. 872.

²⁰ „At mihi credite totus sermo propheticus talium figurarum plenus est, quarum aliae magis, aliae minus remotae sunt a nostra consuetudine. Et saepe praecipuae dogmatum controversiae ex genere sermonis iudicantur. Vocabula peccati, gratiae, fidei, iusticiae, iustificationis, spiritus, saepe aliter in sermone prophético et apostolico usurpantur, quam apud Demosthenem, aut Ciceronem. Quomodo autem res maximae comprehensae his appellationibus cerni poterunt, si

A régi latinok és görögök számára a hit szó ezt jelentette: egyetértés. Ma, amikor a köznép azt mondja „katolikus hit”, ezen a tant érti. A köztudatba bevődött torzulást sokan Pálnak erre a mondására vezetik vissza: hitből igazulunk meg, és csodálkoznak a mi ostobaságunkon, hogy Pál mondását elfogadjuk, holott senki sem a hitből, hanem csakis a tan által igazul meg. Az igazság, mondják, akarati cselekedet, a hit pedig ismeret. Szerintük ez a mondás: Péter hitből igazul meg, ugyanannyi, mintha azt mondanánk, hogy a bor az ízétől kapja a vörös színt. Úgy vélik tehát, hogy mi hibbant elmével sosem volt színjátékot költünk üres színházban.²¹ Végső következtetése tehát ez: az Ószövetség forrása az Újnak, az Új pedig világossága az Ónak. Ahhoz tehát, hogy helyesen ítéljünk meg mindent, elsősorban egészséges elmére van szükség. Ez ugyanis szereti és kutatja az igazságot, és amennyire csak lehet, felkészül azokból a dolgokból, amelyek megmutatják számára a helyes utat, ugyanakkor elfordul és kárhoztatja a rágalmat és a szőrszálhasogatást.

Végül vannak, akik azért akarják a héber nyelvet megtanulni, hogy hozzáférhessenek az egyházi tanítás forrásaihoz. És bár ezekről több fordítás is született, ők mégis így gondolkoznak: a forrásokat azért kell minduntalan kutatni, hogy tudjuk javítani és pontosítani a fordításokat. Azt is elismerik, hogy a héber nyelv ismerete révén ismerjük és értjük meg a héber nyelv sajátos kifejezéseit, és ez igencsak fontos a hittételek magyarázása szempontjából. Sőt enélkül nem lehet szilárd bizonyosság az értelmes emberben.

Régen is voltak, ma is vannak olyan képzett emberek, akik a héber nyelvet szorgalmasan ápolták és ápolják.

„A mi feladatunk buzdítani az ifjúságot, hogy őrizze meg azt az ajándékot, amelyet Isten mindig is felszerelt az egyházban, és a tanult emberek igyekezete révén meg akart őrizni, továbbá tudják meg, hogy az isteni ajándék terjesztésében vállalják a fáradságot, és valós segítséggel járulnak hozzá az egyház megvédéséhez. A tudományoknak és ennek a nyelvnek az ismerete ugyanis része az egyház igaz megsegítésének.”²²

Előadása végén Angelo Poliziano (1454–1494) és Pico della Mirandola (1463–1494) párbeszédének részletét idézi. Poliziano ezekkel a szavakkal fordul Picohoz:

„A közügyekben jártas férfiúnak kiváló díszje a latin ékesszólás, amelyet a héber nyelv tanulmányozása vagy akadályoz, vagy megront. Nagy ékessége a beszéd-

in sermonis interpretatione mens aberrat? Et ante hanc aetatem multi hallucinati sunt propter incitiam Ebraicae consuetudinis in his ipsis vocabulis, et nunc multi retinent mordicus falsas opiniones propter eandem causam.” CR–11. 872–873.

²¹ „Nec magis recte dici putant, Fide Petrus est iustus: quam si dicatur, Vinum sapore est rubrum. Existimant igitur, nos ut Argivum spectatorem in vacuo theatro, spectacula quae nusquam sunt, mentis errore fingere.” CR–11. 873.

²² „Estque nostri officii iuventutem adhortari, ut hoc donum, quod Deus semper in Ecclesia excitavit, et studiis doctorum conservari voluit, tueantur, ac sciant se laborem sumere in munere divino propagando, et in veris opibus Ecclesiae defendendis. [...] Sed literarum et huius linguae cognitio verius est inter opes Ecclesiae numeranda.” CR–11. 874–875.

nek, a megfontolásoknak és a cselekedeteknek az elegancia, amely a görög tudományokból szerezhető meg; nagy világossága a bölcsességnek a görög filozófia és történelem. Egyetértek – mondja –, de semmit sem szóltál eddig az egyházzól, Isten megismeréséről, a hit megerősítéséről. Isten azt akarta, hogy mindekelőtt azt tanuljuk meg, amire az egyháznak szüksége van. Krisztus ezt mondja: Keressétek először Isten országát, és minden egyéb megadatik nektek.”²³

Nem meglepő, hogy Melanchthon Poliziano védelmére kel, mondván, hogy a héber nyelv tanulmányozása annyira azért nem akadályozza a latin és görög tanulmányokat, hogy ezek terén ne lehetne megszerezni legalább a közepes képzettséget. Sok olyan latinul értekezőt tudna megnevezni, akik akkortájt komoly jártasságot szereztek e három nyelvben és az általános filozófiában. Simon Grynaeust (1493–1541) említi, aki egyaránt otthonosan mozgott a filozófiában, illetve Arisztotelész, Euklidész, Galenus írásaiban, és mindehhez hozzá lehet venni a héber nyelv ismeretét is.

„Szerette ugyanis Isten egyházát, és a tanítás forrásait kutatta. Ezért az igehirdetés közben mindig olvasott valamit héberül is.”²⁴

Miután megvédte a prófétai írások eleganciáját, és ezt két példával is illusztrálta, beszédét így zárja:

„Kérlek, könyörgöm nektek, hogy gondoljátok meg, az egyházban a nyelvek ajándékát Isten adta, és az akarja, hogy ezt az ajándékot megőrizzük, hogy Isten megdicsérje majd szolgálait, amiért a lelki ajándékokat kamatoztatták.”²⁵

* * *

When speaking of Reformation and Humanism, we tend to connect them to each other. But as we come closer to the essence of each, we discover their substantially different nature. The gist of Humanism is the human nature. On statues and paintings of the Renaissance the man is portrayed as a great, powerful, almost almighty person. On the other hand, Reformation places God, Christ, salvation, reconciliation etc. at the centre of its teaching. Humans are included too, but only as sideliners, as weak, infirm, needy, helpless figures. Nevertheless, Reformation has benefited to a significant extent from Humanism via its emphasis on the grammar for mastering the languages of the Scripture (Hebrew and Greek), dialectics striving to a better understanding of the scriptural message, and rhetorics as a substantial technical help spreading the Gospel. Therefore, teaching these disciplines at the universities of the Reformation has become of major importance during the 16th century.

Keywords: Reformation, Humanism, Biblical languages, dialectic, rhetoric.

²³ „Magnum, inquit, ornamentum est viri versantis in Republica eloquentia Latina, quam haec Ebraica studia vel impediunt, vel corrumpunt. Magnum decus sermonis, consiliorum et actionum elegantia, quam Graecae literae adferunt: magnum sapientiae lumen est Philosophia et Graeca historia. Adsentior, sed nihil adhuc de Ecclesia, de agnitione Dei, de confirmatione fidei, dixit Politianus. Illa vult Deus prima esse studia, quae Ecclesiae necessaria sunt. Primum, inquit Christus, quaerite regnum Dei, et caetera adiciuntur vobis.” CR–11. 875.

²⁴ „Hic his tam variis et immensis artibus et linguis Ebraeam addebat. Amabat enim Ecclesiam Dei, et fontes doctrinae quaerebat. Itaque inter precandum aliquid Ebraice legebat.” CR–112. 875.

²⁵ „De linguae studio hoc vos oro et obtestor, ut cogitetis donum linguarum in Ecclesia divinitus excitari: ac velle Deum, ut nostra diligentia id munus tueamur, ut laudat servos, qui talenta collocarant in foenus.” CR–11. 876–877.